

**ՄԱՐԴԿՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՈՒՂՂՎԱԾ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԴԱՐՁ ԿԱՊՆ ՈՒ ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄԸ ՀԱՅՈՑ
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՈՒՄ**

Բանալի բառեր՝ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն, ցեղասպանություն, Ռաֆայել Լեմկին, Հերշ Լաուտերպախտ, Նյուրնբերգյան դատավարություն, խմբին ոչնչացնելու մտադրություն, Հայոց ցեղասպանություն:

Հոդվածում քննարկվում են մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների և ցեղասպանության առանձնահատկությունները և փոխադարձ կապը: Մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն (Crime against humanity) եզրույթն առաջին անգամ պաշտոնապես օգտագործվել է 1915 թ. Հայոց ցեղասպանության իրողության հետ կապված և միջազգայնորեն սահմանվել Նյուրնբերգյան դատավարության կանոնադրության մեջ, երբ նացիստական պատերազմական հանցագործները կանգնած էին դատարանի առաջ: Նյուրնբերգյան դատավարության ժամանակ էլ իրավագետ Ռաֆայել Լեմկինն առաջարկեց դատավարության փաստաթղթեր ընդգրկել ցեղասպանություն (Genocide) եզրույթը, որը ստեղծելիս վերջինս նկատի էր ունեցել նաև Հայոց ցեղասպանությունը: Նյուրնբերգյան դատավարության ժամանակ Լեմկինը հաջողության չհասավ, և միայն 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից ընդունվեց «Ցեղասպանություն հանցագործությունը կանխարգելելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիան:

Փաստերը ցույց են տալիս, որ Օսմանյան կայսրության կողմից հայերի նկատմամբ իրագործվել է թե՛ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն և թե՛ ցեղասպանություն: Ուստի հոդվածում վերլուծվում է այս երկու հանցագործությունների դրսևորումը Հայոց ցեղասպանության օրինակում: Ի հայտ է բերվում Հայոց ցեղասպանության նշանակությունը մարդկության դեմ ուղղված հանցագործության և ցեղասպանության հայեցակարգի ստեղծման հարցում:

Ցեղասպանություն և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ հասկացություններն իրենց վերջնական ձևակերպումը ստացան 1940-ական թթ.: Մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները սերտորեն կապված են ցեղասպանություն հանցագործության հայեցակարգի հետ, սակայն ավելի ընդգրկուն են, քանի որ ներառում են քաղաքացիական բնակչության լայն զանգվածների վրա հարձակումները, իսկ ցեղասպանություն հանցագործությունը սահմանափակվում է ազգային, էթնիկ, ռասայական կամ կրոնական խմբերի ոչնչացմամբ: Այս երկու հանցագործությունների հայեցակարգերի ձևավորման համար իր ժամանակին առկա են եղել որոշակի պատմական նախադրյալներ, որոնց մեջ կարևոր է հասկանալ, թե ինչ դեր է ունեցել Հայոց ցեղասպանությունը:

Ստորև քննարկելու ենք ցեղասպանության և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների փոխկապակցվածությունը և դրանց դրսևորումը Հայոց ցեղասպանության օրինակում: Հետազոտության մեջ խնդիր ենք դրել՝ ցույց տալու պաշտոնական Թուրքիայի քաղաքականությանը սպասարկող ժխտողականների կողմից առաջ քաշվող այն թեզերի սնանկությունը, թե 1915 թ. Օսմանյան կայսրությունը հայերի նկատմամբ որևէ հանցագործություն չի իրագործել:

Ցեղասպանություն (genocide) եզրույթի համեմատությամբ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն (crime against humanity) եզրույթը շրջանառության մեջ է դրվել ավելի վաղ՝ առնվազն XVIII դարի կեսերից: Արտահայտության հեղինակն ամենայն հավանականությամբ Վոլտերն է: Այն հաճախ էր օգտագործվում Ֆրանսիայում (երբեմն՝ crimes de lèse humanité): Խոսելով համընդհանուր դատապարտման ենթակա գործողությունների մասին, ինչպիսիք են, օրինակ, գողությունը և սպանությունը՝ Վոլտերն ասում էր, թե մարդկության դեմ կատարված հանցագործությունները պետք է պատժվեն: Իտալացի իրավաբան, մեծ փիլիսոփա Չեզարե Բեկարիան, ընդհակառակը, գտնում էր, որ չափից ավելի խիստ պատիժները կարող են վիրավորանք լինել մարդկության դեմ, մարդկության դեմ հանցագործություն: Եզրույթը միաժամանակ օգտագործվում էր նաև Անգլիայում¹:

«Մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն» արտահայտության՝ տարիներ շարունակ կիրառման մասին է վկայում նաև այն, որ Ֆրանսիայի Ազգային ժողովի քննարկումների ժամանակ հեղափոխական Մաքսիմիլիան Ռոբեսպիերը Լյուդովիկոս 16-րդ թագավորին անվանում էր «criminel envers l'humanité», այսինքն՝ մարդկության դեմ հանցագործություն կատարած անձ²: Հետագայում՝ 19-րդ դարում, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները, անտարակույս, կապված էին ստրկության և ստրկավաճառության հետ³:

Այս եզրույթն առաջին անգամ պաշտոնապես օգտագործվեց 1915թ. Հայոց ցեղասպանության իրողության հետ կապված: Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի՝ 1915 թ. մայիսի 24-ի համատեղ հռչակագրում նշվում էր. «Գրեթե մեկ ամիս է, ինչ Հայաստանում քրդերը և թուրքերը օսմանյան իշխանությունների թողտվությամբ և հաճախ օժանդակությամբ զանգվածային ջարդերի են ենթարկում հայերին: Նման ջարդեր են տեղի ունեցել ապրիլին (նոր տոմարով) Էրզրումում, Ակնում, Բիթլիսում, Մուշում, Սասունում, Չեյթունում և ողջ Կիլիկիայում: Վանին հարակից շուրջ հարյուր գյուղերի բնակիչներ սպանվել են: Այդ քաղաքում հայկական թաղամասերը շրջափակված են և հարձակումների են ենթարկվում քրդերի կողմից: Միևնույն ժամանակ կոստանդնուպոլսյան օսմանյան կառավարությունը հետապնդումների է ենթարկում խաղաղ հայ բնակչությանը: Հաշվի առնելով մարդկության և քաղաքակրթության դեմ

1 William Schabas, *Unimaginable Atrocities: Justice, Politics, and Rights at the War Crimes Tribunals* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 51-52.

2 William Schabas, *Genocide in International Law: The Crime of Crimes* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 20.

3 Schabas, *Unimaginable Atrocities*, 52.

ուղղված Թուրքիայի այդ նոր հանցագործությունները՝ դաշնակից կառավարությունները հրապարակավ հայտարարում են Բարձր դռանը, որ իրենք պատասխանատվության են ենթարկելու օսմանյան կառավարության բոլոր անդամներին և այդ ջարդերում ներգրավված նրանց գործակալներին»⁴:

«Մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն» եզրույթը, ինչպես վերևում նշեցինք, միջազգայնորեն սահմանվեց Նյուրնբերգյան դատավարության ժամանակ: Այս եզրույթն ընտրվել է ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանի դատավոր Ռոբերտ Ջեքսոնի կողմից, ով Նյուրնբերգյան դատավարության ժամանակ ԱՄՆ-ի գլխավոր դատախազն էր և ամերիկյան պատվիրակության ղեկավարը Լոնդոնի կոնֆերանսում, որտեղ ձևակերպվել է միջազգային ռազմական տրիբունալի կանոնադրությունը: Ջեքսոնն այդ հարցով խորհրդակցել էր միջազգային իրավունքի մասնագետ Հերշ Լաուտերպախտի հետ⁵: Լոնդոնի կոնֆերանսի վերջին օրերին՝ 1945 թ. հուլիսին, ամերիկյան կողմից գլխավոր բանակցող Ռոբերտ Ջեքսոնն առաջարկեց դաժանությունները, հալածանքները և տեղահանությունները որակել որպես մարդկության դեմ կատարվող հանցագործություններ: Նա կոնֆերանսի ընթացքում նշում էր, որ այդ գաղափարի հեղինակն անգլիացի իրավագետ Հերշ Լաուտերպախտն է, ով Քենդրիջի համալսարանի հանրային իրավունքի ամբիոնի նախագահն էր⁶: 1945 թ. Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում հաղթանակած պետությունները տալիս են այդ եզրույթի սահմանումը: Նյուրնբերգյան տրիբունալի կանոնադրության 6-րդ հոդվածը, որն ընդունվել էր 1945 թ. օգոստոսի 8-ի Լոնդոնի կոնֆերանսում, սահմանում էր՝ տրիբունալը կունենա իրավասություն երեք կարգի՝ պատերազմական, խաղաղության և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների նկատմամբ⁷: Մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունը Միջազգային ռազմական տրիբունալի 6-րդ հոդվածի c կետում (Article 6(c) of the Charter of the International Military Tribunal) սահմանվում էր հետևյալ կերպ. «Պատերազմից առաջ կամ պատերազմի ընթացքում քաղաքացիական բնակչության սպանությունը, բնաջնջումը, ստրկացումը, տեղահանությունը և նրանց դեմ գործադրված այլ անմարդկային գործողություններ կամ քաղաքական, ռասայական, կրոնական շարժառիթներով հալածանքները, կամ դրանց հետ կապված ցանկացած հանցագործություն ենթակա են տրիբունալի իրավասությանը՝ անկախ այն բանից, այդ գործողությունները տվյալ պետության ներքին օրենսդրության խախտո՞ւմ են, թե՞ ոչ»⁸:

4 Վիգեն Քոչարյան, *Հայոց ցեղասպանությունը միջազգային իրավական փաստաթղթերում* (Երևան, հեղ. հրատ., 2014), 8:

5 David Luban, “A Theory of Crimes Against Humanity”, *Yale Journal of International Law*, vol. 29, no. 3 (2004): 86.

6 Schabas, *Justice, Politics, and Rights at the War Crimes Tribunals*, 51.

7 Dinah L. Shelton, *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, vol. 1 (New York: Thomson Gale, 2005, vol. 1), 211.

8 Nuremberg Charter (Charter of the International Military Tribunal), London, 8 August 1945, <https://ghum.kuleuven.be/ggs/events/2013/springlectures2013/documents-1/lecture-5-nuremberg-charter.pdf>, դիտվել է 07.05.2017:

Նյուրնբերգյան դատավարության ժամանակ իրավագետ Ռաֆայել Լեմկինն էլ առաջարկում էր դատավարության փաստաթղթեր ընդգրկել ցեղասպանություն (genocide) եզրույթը: Եթե Լաուտերպախտը «մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն» եզրույթը կիրառելու առաջարկության հեղինակն էր, ապա Լեմկինը ցեղասպանություն (genocide) եզրույթի ստեղծողն էր: Ցեղասպանություն (genocide) եզրույթը նա կազմել էր 1944 թ. հրապարակված «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում» աշխատության մեջ: Այն կազմված էր հունարեն *genos* (ոռսա, ցեղ) և լատիներեն *cide* (սպանել) բառերից⁹: Միջազգային բնույթի առաջին փաստաթուղթը, որում օգտագործվում էր «ցեղասպանություն» (genocide) եզրույթը, 1945 թ. հոկտեմբերի 18-ի Նյուրնբերգի միջազգային ռազմական դատարանի մեղադրական եզրակացությունն էր¹⁰, որում ցեղասպանությունը դեռևս չէր ճանաչվում որպես առանձին սահմանված հանցագործություն: Եվ միայն 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից ընդունվեց «Ցեղասպանություն հանցագործությունը կանխարգելելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիան¹¹:

Հարմանալի զուգադիպությամբ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն և ցեղասպանություն հասկացություններն առաջ քաշող Լաուտերպախտն ու Լեմկինը սովորել են Լվովի Յան Կազիմիրի համալսարանում, որը շատ հայտնի էր իր իրավունքի դպրոցով: Եվ որևէ փաստ չկա, որ նրանք միմյանց ճանաչում էին Լվովում ուսանելու տարիներից¹²: Նրանց երկուսին էլ համալսարանում ուսուցանել է քրեական իրավունքի պրոֆեսոր Ջուլիուս Մակարնիչը, և նրանք մեծ հետաքրքրություն ունեին քրեական իրավունքի նկատմամբ¹³: Միջազգային իրավունքի զարգացման գործում մեծ ներդրում ունեցած այս մարդկանց ճանապարհները հավանաբար խաչվեցին 1940-ական և 1950-ական թթ., երբ Լեմկինը Ցեղասպանության կոնվենցիայի անխոչընդոտ քարոզիչն էր, իսկ Լաուտերպախտը Արդարադատության միջազգային դատարանի դատավոր էր¹⁴:

Նրանց գաղափարները համաշխարհային արձագանք ունեցան: Ցեղասպանություն և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ հասկացությունները զարգացել են կողք կողքի և կապվում են անհատի ու խմբի սպանության հետ¹⁵: Բրիտանացի իրա-

9 Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation - Analysis of Government - Proposals for Redress* (Washington, D.C.:Carnegie Endowment for International Peace, 1944), 79.

10 Indictment presented to the International Military Tribunal in Nuremberg, 18 October, 1945, 12, http://www.cvce.eu/content/publication/2003/10/31/6b56300d-27a5-4550-8b07-f71e303ba2b1/publishable_en.pdf, դիտվել է 10.05.2017:

11 Ցեղասպանություն հանցագործությունը կանխարգելելու և դրա համար պատժի մասին կոնվենցիա, http://www.un.org/res/un%20Treaties/III_1.pdf, դիտվել է 06.05.2017:

12 Ana Filipa Vrdoljak, "Human Rights and Genocide: The Work of Lauterpacht and Lemkin in Modern International Law," *The European Journal of International Law* 20, no. 4 (2010):1168.

13 Michael G. Karnavas, Book Review – East West Street: On the Origins of Genocide and Crimes Against Humanity, by Philippe Sands, <http://michaelgkarnavas.net/blog/2016/12/29/book-review-east-west-street/>, դիտվել է 10.05.2017:

14 Schabas, *Justice, Politics, and Rights at the War Crimes Tribunals*, 51.

15 Philippe Sands, *East West Street: On the Origins of "Genocide" and "Crimes Against Humanity"* (London: Weidenfeld & Nicolson, 2016), 378.

վունքի պրոֆեսոր և միջազգային իրավունքի մասնագետ Ֆիլիպ Սանդսը *The Atlantic* պարբերականին տված հարցազրույցում առանձնացնում է մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների և ցեղասպանության միջև եղած տարբերությունները. «Մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները կենտրոնանում են մեծ թվով անհատների սպանության վրա: Մեծ թվով անհատների համակարգված, զանգվածային սպանությունը մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն է: Ցեղասպանությունն այլ ուղղություն ունի: Ցեղասպանությունը բնորոշվում է ոչ թե որպես անհատների սպանություն, այլ խմբերի ոչնչացում: Այլ կերպ ասած՝ մեծ թվով անհատների ոչնչացում, ովքեր կազմում են մի խմբի մաս: Այս ձևով երկու հասկացությունները տարբեր նպատակներ ունեն: Մեկը նպատակ ունի պաշտպանել անհատին, իսկ մյուսի նպատակն է պաշտպանել խումբը»¹⁶:

Լատուերպախտը կենտրոնացած էր անհատի վրա՝ որպես պարբերական սպանությունների թիրախ: Իսկ Լեմկինը կենտրոնանում էր խմբի վրա՝ որպես թիրախ, այսինքն՝ որոշակի խմբի անդամ անհատների սպանությունների վրա, որոնք կատարվում էին խումբը ոչնչացնելու դիտավորությամբ¹⁷: Լեմկինն այն տեսակետն էր առաջ քաշում, որ մարդիկ սպանվում կամ վնասվում են, քանի որ ազգային, կրոնական կամ էթնիկական խմբի անդամներ են: Իսկ Լատուերպախտի կարծիքով մարդիկ անհատական են, և նրանք պետք է պաշտպանվեն անհատապես, այլ ոչ թե որպես որոշակի խմբի անդամներ: Լատուերպախտի համար վտանգավոր էր Լեմկինի՝ խմբերի պաշտպանության գաղափարը, որը կստիպեր ստեղծել այնպիսի պայմաններ, թե Լեմկինը փորձում է պաշտպանել բոլորին, այսինքն՝ մի խմբին մեկ այլ խմբից¹⁸:

Մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների և ցեղասպանության հայեցակարգերն առաջ քաշող հեղինակների՝ Լեմկինի և Լատուերպախտի տարակարծությունների պատճառով այս երկու հանցագործությունների փոխհարաբերություններն այդպես էլ մնացին խնդրահարույց: Եվ քանի որ այս հասկացություններն ունեն բազմաթիվ ընդհանուր հատկանիշներ, եղան մասնագետներ, օրինակ՝ չեխ իրավաբան Էգոն Շվեյլը, ովքեր խորհուրդ տվեցին դրանք միավորել¹⁹, սակայն ցեղասպանության հայեցակարգի կողմնակից Ռաֆայել Լեմկինի և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների հայեցակարգի հիմնական պաշտպան Հերշ Լատուերպախտի միջև ընթացած պայքարն արհեստականորեն բաժանեց նման հանցագործությունների միասնական հայեցակարգը՝ վտանգելով դրանց հետագա կանխարգելումը և դատապարտումը²⁰:

16 Robert Coalson, "What's the Difference Between 'Crimes Against Humanity' and 'Genocide'?" *Bosco Ntaganda has been charged with the first. Here's what it means*, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/03/whats-the-difference-between-crimes-against-humanity-and-genocide/274167/>, դիտվել է 10.05.2017:

17 Karnavas, "Book Review – East West Street."

18 Coalson, "What's the Difference Between 'Crimes Against Humanity' and 'Genocide'?"

19 Filipa, "Human Rights and Genocide," 1192.

20 Վլադիմիր Վարդանյան, *Հայոց ցեղասպանության ճանաչման, դատապարտման և հետևանքների վերացման իրավական հիմնախնդիրները* (Երևան: ԵՊՀ հրատ., 2017), 54:

Հատկանշական է, որ ցեղասպանություն հանցագործությունը նկարագրելու համար համապատասխան եզրույթ փնտրելիս Լեմկինը դիտարկել էր նաև «Մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն» (Crime against humanity) եզրույթը և այն համարել ոչ նպատակահարմար: Նա գտնում էր, թե «մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն» եզրույթն անորոշ է և ոչ ճշգրիտ. այդ եզրույթի ամոչությունը պատերազմի հետ բացառում է դրա կիրառումն այն զանգվածային սպանությունների նկատմամբ, որոնք կատարվել են ոչ պատերազմական պայմաններում՝ որպես օրինակ բերելով հրեաների և մյուս փոքրամասնությունների նկատմամբ հանցագործությունները Գերմանիայում նախքան Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկսվելը 1939 թ.²¹: Խնդիրն այն է, որ սկզբնական շրջանում այս հանցագործությամբ էին բնորոշում պատերազմի ընթացքում տեղի ունեցած գործողությունները: «Նյուրնբերգյան տրիբունալը կոչվում էր ռազմական տրիբունալ: Բացի ռազմական նվաճողական պատերազմի նախապատրաստությունից, նացիստները պատժվեցին նաև պատերազմական և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների համար, որոնք տեղի էին ունեցել ագրեսոր պետության կողմից սեփական քաղաքացիական բնակչության նկատմամբ ագրեսիվ պատերազմի ժամանակ կամ կապված պատերազմի հետ: Այսպիսով, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները, ըստ էության, պատերազմական հանցագործություններ են կամ պատերազմի ժամանակ տեղի ունեցած հանցագործություններ»²², – նշում էր Լեմկինը:

Նա կարծում էր, որ, ի տարբերություն մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների, ցեղասպանություն հանցագործությունը կարող է իրագործվել ոչ միայն պատերազմի ժամանակ, այլև խաղաղ պայմաններում²³: Մյուս կողմից՝ «մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն» եզրույթը չափազանց տարողունակ էր ու համընդգրկուն. որոշակի խմբի անդամների սպանությունն այն բազմաթիվ հանցանքների ձևերից մեկն էր, որն ընդգրկվում է «մարդկության դեմ ուղղված հանցագործության» սահմանման մեջ²⁴:

Լեմկինը հույս ուներ, որ Նյուրնբերգյան դատավարության ընթացքում «ցեղասպանություն» հասկացությունը կընդգրկվի հիմնական պատերազմական հանցագործների դեմ մեղադրական եզրակացության մեջ²⁵: Սակայն նրա հաջողությունը լիակատար չէր, չնայած նրան, որ եզրույթն օգտագործվում էր մեղադրական եզրակացություն-

21 Dan Eshet, “Totally Unofficial: Raphael Lemkin and the Genocide Convention” in *The Making History Series* ed. Adam Strom & the Facing History and Ourselves Staff (Brookline: Facing History and Ourselves, 2007), 19.

22 *American Jewish Historical Society* (hereinafter AJHS), P-154, Raphael Lemkin Collection, Box 6, Folder 9, Notes on Relation of the Genocide Convention and the Nuremberg Law, Notes relating to the Resolution on Genocide of November 21, 1947, 1.

23 *AJHS*, P-154, Raphael Lemkin Collection, Box 6, Folder 9, Notes on the relation of the Genocide Convention and the Nuremberg Law, Memorandum, undated, 1.

24 Eshet, *Totally Unofficial: Raphael Lemkin and the Genocide Convention*, 19.

25 Marc Daniel Segesser, Myriam Gessler, “Raphael Lemkin and the International Debate on the Punishment of War Crimes (1919–1948),” *Journal of Genocide Research* 7 (4): 463.

ների և դատավարության ավարտական փաստարկումների մեջ, «ցեղասպանությունը» չէր ճանաչվում որպես առանձին սահմանված հանցագործություն: Լեմկինը դժգոհ էր Նյուրնբերգյան դատավարությունից, որ ցեղասպանության փոխարեն որպես առանձին հանցագործություն էր ճանաչվում մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունը:

Հետագայում Լեմկինի վրդովմունքն իր արտահայտությունը գտավ ՄԱԿ-ի տեղեկագրի (United Nations Bulletin)՝ Նյուրնբերգյան դատավարության քննադատությանն ուղղված հոդվածում: Նա պնդում էր, թե Նյուրնբերգյան դատավարությունը հիմնականում զբաղվել է մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններով, որոնք տեղի են ունեցել նվաճողական պատերազմների ժամանակ, իսկ ցեղասպանությունն ընդգրկում է այդպիսի հանցագործությունները խաղաղ պայմաններում²⁶: Լեմկինի ակնկալիքներն արդարացան միայն 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ին, երբ ընդունվեց «Ցեղասպանություն հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիան:

Հարկ է ընդգծել, որ, ի տարբերություն ցեղասպանության, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների դեպքում մինչ այժմ գոյություն չունի հատուկ միջազգային կոնվենցիա: Այս հանցագործությունը մնում է ներառված միջազգային դատարանների և տրիբունալների կանոնադրություններում: Թերևս մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների մասով հատուկ կոնվենցիայի բացակայությունը պայմանավորված է կառավարությունների մտահոգությամբ, որ իրենց քաղաքական ղեկավարները և ռազմական, հետախուզական, ոստիկանական ուժերում բարձրաստիճան պաշտոնյաները և ամենից առաջ պետության գլուխները կարող են պատասխանատվության ենթարկվել նման կոնվենցիայի դրույթներով, եթե այն գոյություն ունենա²⁷:

Մեծ թվով անձանց համակարգված սպանությունը հանցագործություն է, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն, բայց դրա՝ ցեղասպանություն հանցագործություն լինելը կախված է մարդասպանների մտադրությունից: Ցեղասպանություն հանցագործությունը բաղկացած է երկու տարրից՝ մտադրությունից և գործողությունից: Մտադրվածությունը հնարավոր է անմիջապես ապացուցել հայտարարությունների կամ հրամանների առկայության դեպքում: Բայց ավելի հաճախ մտադրությունը երևում է համակարգված գործողությունների առկայությունից: Ինչ էլ որ լինի հանցագործության շարժառիթը (հողի հափշտակում, ազգային անվտանգություն, տարածքային ամբողջականություն և այլն), եթե հանցագործները գործողություններ են իրականացնում խմբին կամ խմբի մի մասին ոչնչացնելու մտադրությամբ, ապա մենք գործ ունենք ցեղասպանություն հանցագործության հետ²⁸:

26 William Korey, *An Epitaph for Raphael Lemkin* (New York: Jacob Blaustein Institute for the Advancement of Human Rights, 2001), 27.

27 Cherif Bassiouni, "Crimes Against Humanity: The Case for a Specialized Convention," *Washington University Global Studies Law Review*. 9, no. 4 (2010): 584.

28 Ցեղասպանության իրավական սահմանումը տե՛ս հետևյալ հղումով՝ <http://www.preventgenocide.org/genocide/officialtext-printerfriendly.htm>, դիտվել է 05.05.2017:

Ստացվում է, որ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններից ցեղասպանության տարբերակող հատկանիշը ցեղասպանության մտավոր տարրն է, այսինքն՝ ազգային, էթնիկական, ռասայական, կրոնական խմբին մասնակի կամ ամբողջությամբ ոչնչացնելու մտադրությունը: Մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների դեպքում նման մտադրություն չի պահանջվում²⁹: Խմբին ոչնչացնելու մտադրության առկայությունը ցեղասպանությունն առանձնացնում է մյուս միջազգային հանցագործություններից, և այդ պատճառով այն համարվում է առանձնակի ծանրության հանցագործություն և հիշատակվում է որպես հանցագործությունների հանցագործություն (cime of crimes)³⁰:

Ինչ վերաբերում է մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությանը, ապա այն պահանջում է ապացույց, որ հանցանքը կատարվել է որպես քաղաքացիական բնակչության դեմ լայն տարածում գտած կամ համակարգված հարձակումների մաս (committed as part of widespread or systematic attack against a civilian population)³¹:

Ցեղասպանություն հանցագործության տարրերը բավարարում են մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների պահանջները, և ցեղասպանությունն ի սկզբանե համարվում էր մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն՝ կատարված ազգային, էթնիկ, ռասայական կամ կրոնական խմբերին ամբողջությամբ կամ մասնակի ոչնչացնելու դիտավորությամբ³²: Յուրաքանչյուր ցեղասպանություն կարող է լինել մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն, բայց մարդկության դեմ ուղղված ոչ բոլոր հանցագործությունները կարող են լինել ցեղասպանություն:

Չնայած այն տեսակետներին, թե ցեղասպանությունը մարդկության դեմ ուղղված հանցագործության ծանր տեսակ է, այնուհանդերձ սրանք լիովին առանձին հանցագործություններ են³³, ինչի ապացույցն է այն հանգամանքը, որ հատուկ միջազգային տրիբունալները, որոնք ստեղծվել էին՝ հետաքննելու Ռուանդայի և Հարավսլավիայի իրադարձությունները, ցեղասպանությանը և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությանը վերաբերվել են որպես լիովին առանձին հանցագործությունների³⁴: Սակայն, ինչպես արդեն նշվեց, սա չի ենթադրում, որ միևնույն ժամանակ չեն կարող տեղի ունենալ և՛ ցեղասպանություն, և՛ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն: Այսպես, օրինակ, Ռադիսլավ Կրստիչի գործով Հարավսլավիայի տրիբունալի դատական պալատը նրան դատապարտեց ցեղասպանության, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործության և պատերազմական հանցագործությունների համար: Դատարանը

29 Yusuf Aksar, *Implementing International Humanitarian Law: From the Ad Hoc Tribunals to a Permanent International Criminal Court* (London and New York: Routledge, 2004), 205.

30 Robert Cryer, Håkan Friman, Darryl Robinson and Elizabeth Wilmschurst, *An Introduction to International Criminal Law and Procedure* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 203.

31 Bassiouni Cherif, *Crimes against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 458.

32 Cryer et al., *An Introduction to International Criminal Law*, 234.

33 John Quigley, *The Genocide Convention: An International Law Analysis* (The Ohio State University: Ashgate Publishing Limited, 2006), 13.

34 Նույն տեղում:

Կրստիչին դատապարտեց քառասունվեց տարվա ազատազրկման երեք մեղադրանքներով՝ առանց տարբերակելու, թե քանի տարի է տրվում այդ հանցագործություններից յուրաքանչյուրի համար³⁵:

Պաշտոնական Թուրքիայի քաղաքականությանը սպասարկող ժխտողականները գտնում են, որ ոչ միայն Հայոց ցեղասպանություն տեղի չի ունեցել, այլև Թուրքիան երբևէ հայերի նկատմամբ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ չի կատարել³⁶: Տարատեսակ կեղծ փաստարկներ բերելով՝ նրանք պնդում են, որ ընդամենը տեղի է ունեցել հայերի տեղահանություն՝ ելնելով ռազմական անհրաժեշտությունից³⁷: Սակայն փաստերը ցույց են տալիս, որ Օսմանյան կայսրության կողմից հայերի նկատմամբ իրագործվել է թե՛ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն, որի արդյունքում տեղի է ունեցել քաղաքացիական բնակչության ոչնչացում, և թե՛ ցեղասպանություն:

Ինչպես արդեն նշել ենք, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն եզրույթն առաջին անգամ պաշտոնապես օգտագործվել է 1915 թ. Հայոց ցեղասպանության իրողության հետ կապված: Ուշագրավ է, որ Ռուսաստանի արտգործնախարար Սերգեյ Սազոնովն Անգլիայի և Ֆրանսիայի ներկայացուցիչներին առաջարկել էր համատեղ հայտարարության մեջ ընդգրկել «Բրիտանոնեության և քաղաքակրթության դեմ ուղղված հանցագործություններ» եզրույթը, սակայն Ֆրանսիայի արտգործնախարար Թեոֆիլ Դելկասեն չէր համաձայնվել այդ եզրույթի կիրառման հետ: Նա մտավախություն ուներ, որ այդ ձևակերպումը կարող էր վիրավորական լինել Անգլիայի և Ֆրանսիայի գաղութային տիրապետության տակ գտնվող մահմեդականների համար: Ուստի նա առաջարկեց «Բրիտանոնեության և քաղաքակրթության դեմ ուղղված հանցագործություններ» եզրույթը փոխարինել «մարդկության և քաղաքակրթության դեմ ուղղված հանցագործություններ» տարբերակով, որն ընդունվեց Ռուսաստանի և Մեծ Բրիտանիայի արտգործնախարարների կողմից և տեղ գտավ համատեղ հայտարարության մեջ³⁸:

Բրիտանացի պաշտոնյաներն օգտագործում էին «Կապույտ գրքում» առկա փաստերը՝ ներկայացնելու, որ Օսմանյան կայսրությունում հայազգի քաղաքացիների կոտորածները մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ են: «Կապույտ գրքի» համաձայն. «Կ.Պոլսում գտնվող թուրք նախարարները և նրանց գործընկերներն անմիջականորեն և անձամբ պատասխանատու են, սկզբից մինչև վերջ, 1915 թ. Մերձավոր Արևելքն ավերած հսկայական հանցագործության համար»³⁹:

Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո փորձ կատարվեց՝ պատժելու առա-

35 Նույն տեղում:

36 Morillon Report Regarding Turkey's Progress Towards Accession no. 217, November 15, 2000, http://www.mfa.gov.tr/morillon-report-regarding-turkey_s-progress-towards-accession_br_no_217---november-15_-2000.en.mfa, դիտվել է 12.05.2017:

37 Edward J. Erickson, "The Armenian Relocations and Ottoman National Security: Military Necessity or Excuse for Genocide?" *Middle East Critique* 20, no. 3 (2011): 297.

38 Antonio Cassese, *Cassese's International Criminal Law* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 84.

39 Michelle Tusan, "Crimes against Humanity": Human Rights, the British Empire, and the Origins of the Response to the Armenian Genocide," *The American Historical Review* 119, no. 1 (2014): 62.

ջին համաշխարհային պատերազմի օսմանյան ռազմական հանցագործներին: 1919-1920 թթ. Օսմանյան կայսրությունում նախնական ռազմական տրիբունալ էր ստեղծվել՝ հույների և հայերի ցեղասպանությունն իրագործած ռազմական հանցագործներին պատժելու համար: Արդեն 1919 թ. հունվարին Օսմանյան կայսրությունում բրիտանական հանձնակատար, ծովակալ Սոմերսեթ Գուգ-Քալթորփը խոստում էր «մարդկության դեմ հանցագործությունների մեղավորներին դատելու» մասին⁴⁰: Քալթորփը պնդում էր, որ հայերի կոտորածների համար՝ որպես պատերազմական հանցագործությունների մեղավորներ գերմանացի սպաները նույնպես պետք է պատասխանատվություն կրեն. «Եթե դաշնակիցները որոշեն դատարան բերել նրանց, ովքեր վերջին պատերազմի ժամանակ մեղավոր են մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների իրականացման հարցում, ես ցանկանում եմ նշել, որ Լիման ֆոն Սանդերսի անունը պետք է հիշատակվի»⁴¹:

Եվ 1919 թ. գարնանը օսմանյան կառավարությունը բրիտանական հետևողական ճնշման տակ ձերբակալեց ավելի քան 100 բարձրաստիճան կասկածյալների, այդ թվում՝ բարձրաստիճան այրերի՝ նախարարների, նահանգապետների և զինվորականների⁴²: Իսկ 1919 թ. մայիսի 26-ին բրիտանացիները ձերբակալեցին քառասունմեկ կասկածյալի, ավելի ուշ մի քանիսը ևս ձերբակալվեցին, և վերջիվերջո 1920 թ. օգոստոսին բրիտանացիների կողմից հարյուր տասնութ ռազմական հանցագործներ էին ներկայվել Մալթա՝ «մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների իրագործման համար դատարանի առաջ կանգնելու»⁴³: Փորձ կատարվեց Մալթայում ստեղծել միջազգային տրիբունալ, սակայն թուրքերը խճճեցին հետաքննությունները և խեղաթյուրեցին վավերագրական ապացույցները, այնպես որ նրանց կատարած աշխատանքից ոչ մի բան չէր կարող օգտագործվել միջազգային դատական ատյանի կողմից⁴⁴: Ի վերջո, Մեծ Բրիտանիան թուրք ոճրագործներին փոխանակում է անգլիացի ռազմագերիների հետ⁴⁵: Այդպես էլ միջազգային տրիբունալ չձևավորվեց, սակայն եթե այն ստեղծվեր, ապա բոլոր հիմքերն առկա էին նրանում մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն հասկացությունը վերջնականապես միջազգայնորեն ամրագրելու համար, իսկ այդ խնդրի լուծումն անկատար չէր մնա մինչև Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտը՝ Նյուրնբերգյան դատավարության իրականացումը:

40 Jonathan Gary Bass, *Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2000), 131.

41 Tusan Michelle, *Smyrna's Ashes: Humanitarianism, Genocide, and the Birth of the Middle East* (Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 2012), 131.

42 Նույն տեղում, էջ 130:

43 Tianshu Zhang, "The Forgotten Legacy: Chin's Post-Second World War Trials of Japanese War Criminals, 1946–1956," in *Historical Origins of International Criminal Law: Volume I*, ed. Morten Bergsmo, Wui Cheah Ling, Yi Ping (Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2014), 275.

44 Allen Daniel Butler, *Shadow of the Sultan's Realm: The Destruction of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East* (Washington: Potomac Books Inc, 2011), 211.

45 Մելինե Անույան, *Ճանաչում և դատապարտում. Երիտթուրքերի դատավարությունը (1919-1921 թթ. և 1926 թ.)* (Երևան, Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 2013), 67:

Վերջիվերջո Ստամբուլում երիտթուրքերի դատապարտման չորս դատական գործընթացների արդյունքում երեք ցածր դասի պաշտոնյաներ մահապատժի ենթարկվեցին «մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների» համար, և առաջին անգամ այդ եզրույթն օգտագործվեց միջազգային վարույթներում՝ Հայոց ցեղասպանությունը նկարագրելու համար⁴⁶։ Այս քրեական դատավարությունները հանգեցրին միջազգային իրավունքում նոր իրավական հայեցակարգի՝ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների բացահայտման։ Ստամբուլյան քրեական դատավարությունների շարքը կատարեց այն քրեաիրավական պյան դերը, որի հիման վրա «մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ» նոր եզրույթը ներառվեց նոր ձևավորվող միջազգային քրեական իրավունքում⁴⁷։

1920 թ. օգոստոսին ստորագրված Սևրի պայմանագրով ևս նախատեսվում էր մարդկության դեմ հանցագործությունների համար պատասխանատու անձանց քրեական հետապնդում։ Սակայն Սևրի պայմանագիրն այդպես էլ չվավերացվեց և փոխարինվեց Լոզանի պայմանագրով, որը մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների մասին դրույթներ չէր նախատեսում⁴⁸։

Օսմանյան կայսրությունն իր հայ բնակչության նկատմամբ իրականացրել է նաև ցեղասպանություն հանցագործությունը, ինչն ակնհայտ է հայկական բնակչությանը՝ որպես առանձին խմբի ոչնչացնելու դիտավորությունից։ Հատկանշական է, որ Ռաֆայել Լեմկինը ցեղասպանություն եզրույթը ստեղծելիս նկատի է ունեցել նաև Հայոց ցեղասպանությունը⁴⁹։ Նա իր «Հայերի կոտորածների մասին գրքաչափ ձեռագրի» «Սպանելու մտադրություն. ո՞վ է մեղավոր» ենթաբաժնում հատուկ անդրադարձել է Օսմանյան կայսրությունում հայերին ոչնչացնելու դիտավորության առկայությանը⁵⁰։ Իսկ «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայի վերաբերյալ իր անտիպ ուսումնասիրություններից մեկում նշել է. «Թուրքերը, ովքեր մասնակցում էին 1.2 մլն հայերի ոչնչացմանը, մեղավոր են ցեղասպանության համար, նրանք գործել են հայ ազգին ոչնչացնելու մտադրությամբ»⁵¹։

46 Tusan, *Smyrna's Ashes*, 130.

47 Dadrian Vahagn, Akçam Taner, *Judgment At Istanbul: The Armenian Genocide Trials* (New York/Oxford: Berghahn Books, 2011), 3.

48 Ավելի մանրամասն տե՛ս Cherif Bassiouni, *Crimes against Humanity in International Criminal Law* (The Hague/London/Boston: Kluwer Law international, 1999), 67-68.

49 1949 թ. CBS հեռուստաընկերության ծրագրերից մեկին տված հարցազրույցում Ռաֆայել Լեմկինը նշում է. «Ես հետաքրքրվեցի ցեղասպանությամբ, որովհետև այն շատ անգամ տեղի ունեցավ։ Այն տեղի ունեցավ հայերի հետ, և դրանից հետո հայերը շատ կոշտ վերաբերմունքի արժանացան Վերսալի կոնֆերանսում, քանի որ նրանց ցեղասպանության իրագործման մեջ մեղավոր հանցագործները չպատժվեցին»։ “Lemkin&Les Arméniens,” <https://www.youtube.com/watch?v=WutF5OVgaNk>, դիտվել է 01.06.2017:

50 Տե՛ս *AJHS*, Raphael Lemkin Collection, P-154, Box 8, folder 14, Manuscript on the Turkish Massacre of Armenians, 85-98.

51 *AJHS*, Raphael Lemkin Collection, P-154, Box 7, Folder 3, The Convention for the Prevention and Punishment of Genocide, undated, 2.

«Ցեղասպանություն հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայի երկրորդ հոդվածում նշված են այն գործողությունները, որոնք կատարվում են որևէ խմբի լրիվ կամ մասնակի ոչնչացման մտադրությամբ: Կոնվենցիան առնչվում է մեծ թվով անձանց հետ, և խմբի մասնակի ոչնչացման դեպքում սպանված անձանց թիվը տվյալ տարածքում ապրող ամբողջ խմբի մեջ պետք է լինի էական: Էական որակումը խմբի նշանակալի հատվածն է, ինչպիսիք են մտավորականությունը և ղեկավարությունը, որի ոչնչացումը հանգեցնում է խմբի քանակական և որակական ուժերի զգալի կրճատման⁵²: Այսպես, Հայոց ցեղասպանության դեպքում հատուկ դիտավորության մասին են վկայում ոչ միայն հայության էական հատվածի՝ 1.5 մլն բնակչության ոչնչացումը, այլև հայության մտավորականության և ղեկավար հատվածի սպանությունը:

Լեմկին իր անտիպ թղթերից մեկում հատուկ ընդգծում է. «1.2 մլն հայեր ոչնչացվեցին: 1916 թ. նրանք ներկայացնում էին հայ ժողովրդի զգալի մասը, բայց ոչ ամբողջ հայ ժողովուրդը: Այս խոսքերն արդեն հաստատում են երկրորդ հոդվածը («Ցեղասպանություն հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայի)՝ ցույց տալու համար, որ հանցագործները մտադիր են եղել ոչնչացնել խմբին: Ոչնչացումը նշանակում է այնպիսի գործողությունների իրականացում, որոնք հանգեցնում են խմբի վերացմանը: Հրեաները, հայերը, կաթոլիկները և բողոքականներն անցյալում ոչնչացվել են միայն այն պատճառով, որ նրանք տվյալ կրոնական և ազգային խմբերին էին պատկանում: Վերաբերմունքն անհատական հրեայի, հայի, կաթոլիկի կամ բողոքականի նկատմամբ էական չէ»⁵³:

Դիտավորության հանգամանքի մասին են փաստում նաև թուրքական ռազմական ատյանի արձանագրությունները: Ռազմադաշտային դատարանների կայացրած մի շարք դատավճիռներում կարևորվել են կանխամտածվածության և ցեղասպանական դիտավորության գույգ գործոնները՝ որպես կենտրոնական իշխանությունների կողմից հայերի զանգվածային կոտորածների գլխավոր բնութագրիչներ⁵⁴: Ինչպես նշում է Վահագն Դադրյանը, Իթթիհաթի առաջնորդներն ապավինում էին կուսակցությունը «քողարկելու» մարտավարությանը: Կենտրոնական ծրագրի կատարումն ապահովվել և ուղղորդվել է բանավոր և գաղտնի պատվերների և հրահանգների միջոցով: Այս կարգադրությունները, որոնք ուղարկվում էին կողավորված շղթաներով, միշտ ուղեկցվում էին «ոչնչացնել» հրահանգով⁵⁵:

52 Daniel David Ntanga Nsereko, "Genocide: A Crime against Mankind," in *Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law: The Experience of International and National Courts*, vol. 1, ed. Kirk Gabrielle MacDonald and Swaak Q. Goldman Olivia (Hague, London Boston: Kluwer law international, 2010), 124-125.

53 *AJHS*, Raphael Lemkin Collection, P-154, Box 6, Folder 2, The Truman Doctrine, the Marshall Plan, and the U.N. Action on Genocide, March 29, 1948, 1, 2.

54 Վահագն Դադրյան, *Հայոց ցեղասպանությունը ազգային և միջազգային իրավունքի երկակի հիմնախնդիր* (Երևան, ԵԳՀ հրատ., 2012), 36:

55 Vahakn Dadrian, "Genocide as a Problem of National and International Law: The World War I Armenian Case and Its Contemporary Legal Ramifications," *Yale Journal of International Law* 14, no. 2 (1989): 300.

Եթե օսմանյան իշխանությունների կողմից հայերին ոչնչացնելու դիտավորություն չլիներ, ապա հարկ չէր լինի ոչնչացնել Հայոց ցեղասպանությանը վերաբերող պաշտոնական փաստաթղթերը: Այնինչ այդ փաստաթղթերը միտումնավոր ոչնչացվեցին: 1919թ. Ստամբուլում երիտթուրքական կառավարության դատավարությունում դատախազները պնդում էին, որ առաջին համաշխարհային պատերազմում պարտության առջև կանգնած երիտթուրքական կառավարությունը «մաքրում» է իր արխիվները: Ոչնչացված փաստաթղթերի թվում էին ինչպես Ներքին գործերի նախարարության փաստաթղթերի զգալի մասը, այնպես էլ Միություն և առաջադիմություն կուսակցության և Հատուկ կազմակերպության թղթերը, որոնք կարևոր նշանակություն էին ունեցել հայ ժողովրդի բնաջնջման գործում⁵⁶: Եվ պատահական չէ, որ ժխտողականները, ի վիճակի չլինելով հայերին բնաջնջելու մտադրության մասին վկայող փաստաթղթերի ոչնչացման հարցի շուրջ փաստերի վրա խարսխված հիմնավորումներ ներկայացնելու, ընդամենը ենթադրություններ են առաջ քաշում, թե առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտին փաստաթղթերի ոչնչացումը պարզապես պայմանավորված է եղել ռազմական գաղտնիքները թշնամիներից պաշտպանելու անհրաժեշտությամբ⁵⁷:

Օսմանյան իշխանությունների կողմից հայերին ոչնչացնելու մտադրությունը և ցեղասպանության հարցը կասկածի տակ առնելու համար ժխտողականների կողմից հիմնականում առաջ է քաշվում այն պնդումը, թե Նայիմ էֆենդու հուշագրությունները և Թալեթաֆ փաշայի հեռագրերը⁵⁸ կեղծված փաստաթղթեր են⁵⁹: Նրանց այս պնդումը հեռու է իրականությունից. Թաներ Աքչամն իր «Killing Orders: Talat Pasha's Telegrams and the Armenian Genocide»⁶⁰ («Սպանության հրամաններ. Թալեթաֆ փաշայի հեռագրերը և Հայոց ցեղասպանությունը») գրքում, ցույց տալով ժխտողականների կողմից առաջ քաշվող թեզերի կեղծ լինելը, փաստերի հիման վրա ապացուցում է, որ Նայիմ էֆենդու հուշագրությունները և Թալեթաֆ փաշայի՝ սպանությունների հրամաններն իրական են, ինչը փաստում է օսմանյան իշխանությունների՝ հայերին ոչնչացնելու մտադրության առկայության մասին:

Ցեղասպանական դիտավորության կարևոր ապացույցներից մեկն էլ գալիս է 1915 թ. վերջին և 1916 թ. սկզբին Միություն և առաջադիմություն կուսակցության կող-

56 Օսմանյան արխիվների փաստաթղթերի ոչնչացման մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Taner Akçam, *The Young Turks' Crime against Humanity: The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2012), 9-20.

57 Armenian Claims and Historical Facts: Questions and Answers (Ankara: Center for Strategic Research, 2005), 33-38, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/ErmeniIddialari/ArmenianClaimsandHistoricalFacts.pdf>; Sinasi Orel, Sureyya Yuca, *The Talat Pasha Telegrams: Historical Fact or Armenian Fiction?* (Nicosia: K. Rustem and Bros., 1986), 276.

58 Արամ Աստուկյանը Հալեպում եղած ժամանակ բռնագաղթի տնօրինության թուրք քարտուղար Նայիմ բեյից ձեռք է բերել Հայոց ցեղասպանության մասին մի շարք պաշտոնական-պետական վավերագրեր, որոնք հրապարակել է «Այն սև օրերում...» (1918) և «Նայիմ բեյի հուշերը» (1920 թ. ֆրանսերեն և անգլերեն հրատարակություններ, իսկ հայերեն հրատարակությունը՝ 1921 թ.՝ «Մեծ ոճիրը») գրքերում:

59 Michael M. Gunter, "What Is Genocide? The Armenian Case," *Middle East Quarterly* 20, no. 1 (2013): 41.

60 Taner Akçam, *Killing Orders: Talat Pasha's Telegrams and the Armenian Genocide* (Cham: Palgrave Macmillan, 2018), 261.

մից հրապարակված օրենքներից, որոնք թույլ են տվել, որ պետությունը բռնագրավի լքված տները և գույքը և ստեղծի լուծարման հանձնաժողովներ՝ տնօրինելու և հաստատելու համար: Սա ևս ապացուցում է, որ նրանք գործել են հատուկ դիտավորությամբ, որ հայերն այլևս երբեք իրենց բնակության վայրեր չեն վերադառնա⁶¹:

Այսպիսով, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն և ցեղասպանության հանցագործություն հասկացությունները սերտորեն կապված են միմյանց հետ: Եվ միջազգային իրավունքում այս հանցագործությունների ի հայտ գալու և սահմանման գործում իր էական նշանակությունն է ունեցել Հայոց ցեղասպանության իրագործումը, նշված հանցագործությունները միաժամանակ ցայտուն դրսևորվում են Հայոց ցեղասպանության օրինակում:

Narek M. Poghosyan

PhD

RELATIONSHIP BETWEEN THE CRIME AGAINST HUMANITY AND GENOCIDE AND ITS MANIFESTATION ON THE EXAMPLE OF THE ARMENIAN GENOCIDE

SUMMARY

Key words: crime against humanity, genocide, Raphael Lemkin, Hersch Lauterpacht, Nuremberg trials, intention to destroy the group, Armenian genocide.

The article discusses the features and the relationship between genocide and crime against humanity. The term crime against humanity was officially used for the first time in 1915 regarding the Armenian Genocide and was internationally defined in the Nuremberg Charter.

During the Nuremberg trials a Polish lawyer of a Jewish origin Raphael Lemkin proposed to include the term genocide in the court proceedings. It should be mentioned that by creating the term genocide Raphael Lemkin has also referred to the Armenian Genocide. Within the Nuremberg trials Lemkin did not succeed in promoting its new concept, and only on December 9, 1948 the United Nations General Assembly adopted the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.

The well-established facts show that the Ottoman Empire committed crimes against humanity and genocide against the Armenians. Therefore, the article analyzes the manifestation of these two crimes on the example of the Armenian Genocide. The significance of the Armenian Genocide is revealed in the development of the concepts of crimes against humanity and genocide.

61 Geoffrey Robertson, "Armenia and the G-word: The Law and the Politics," in *The Armenian Genocide Legacy*, ed. Alexis Demirdjian (New York: Palgrave Macmillan, 2016), 72.

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ГЕНОЦИДОМ И ПРЕСТУПЛЕНИЕМ ПРОТИВ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА, ЕГО ПРОЯВЛЕНИЕ НА ПРИМЕРЕ ГЕНОЦИДА АРМЯН

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: преступление против человечества, геноцид, Рафаэль Лемкин, Герш Лаутерпахт, Нюрнбергский процесс, намерение уничтожить группу, Геноцид армян.

Рассматриваются особенности и взаимосвязь между геноцидом и преступлением против человечества. Понятие преступление против человечества впервые было официально использовано в 1915 году в отношении Геноцида армян и было утверждено на международном уровне в уставе Нюрнбергского трибунала.

Во время судебных процессов в Нюрнберге юрист Рафаэль Лемкин предложил включить в судебное разбирательство термин геноцид, который также использовался для обозначения Геноцида армян, но не добился успеха. Однако 9 декабря 1948 года Генеральная Ассамблея ООН приняла конвенцию «О предупреждении преступления геноцида и наказании за него».

Факты показывают, что правительство Османской империи совершило преступления против человечества и геноцид против армян. Поэтому в статье анализируется проявление этих двух преступлений на примере Геноцида армян. Определяется роль Геноцида армян при создании концепции геноцида и преступления против человечества.

REFERENCES

Anumyan, Meline. Հանաչում և դատապարտում. Երիտթուրքերի դատավարությունը (1919-1921 թթ. և 1926 թ.) [Recognition and Condemnation: Young Turk Trials]. Yerevan: Armenian Genocide Musuem-Institute, 2013.

Dadryan, Vahakn. Հայոց ցեղասպանությունը ազգային և միջազգային իրավունքի երկակի հիմնախնդիր [The Armenian Genocide as a Dual Problem of National and International Law]. Yerevan: Yerevani petakan hamalsarani hratarakchutyun, 2012.

Qoch'aryan, Vigen. Հայոց ցեղասպանությունը միջազգային իրավական փաստաթղթերում [The Armenian Genocide in International Legal Documents]. Yerevan: Heghinakayin hratarakut'yun, 2014.

Vardanyan, Vladimir. Հայոց ցեղասպանության ճանաչման, դատապարտման և հետևանքների վերացման իրավական հիմնախնդիրները [The Legal Issues of Recognition, Condemnation and Overcoming the Consequences of the Armenian Genocide]. Yerevan: Yerevani petakan hamalsarani hratarakchutyun, 2017.